

undgå en inkongruens mellem ret og samfund. Men gennem quasi-naturretten risikerer Kemp m. fl. en »overlegalization of society« og gennem betoningen af den åbne og forhandlende procedure risikerer Achen en »over-socialization of law«. Tilspidset: Hos Kemp m.fl. er bioetikken naturens ret til opgør og veto mod teknologien – hos Achen er bioretten en procedure for at omgås konflikter mellem det teknologisk mulige og samfundets ønsker.

»Den bioetiske vending« og »Den bioetiske udfordring« dokumenterer henholdsvis, at bioetikken er et berettiget normativt krav og at den allerede har fået betydelige konsekvenser i skandinavisk lovgivning. Til sammen illustrerer de to bøger imidlertid også bioetikens grænser eller begrænsninger. Bioetik er ikke et tilstrækkeligt grundlag for politisk regulering af bioteknologi, og det er nødvendigt at differentiere bioteknologiens muligheder efter indhold. God bioetik kan

ikke kun være en begrænsende »tilbageholdenhedens etik«, men må også tillade, støtte og fremme bioteknologiens nye positive muligheder. Og god bioret kan ikke falde tilbage på en quasi-naturret.

Forfatteroplysninger:

Torben Hviid Nielsen (f. 1948) er professor ved Senter for teknologi og menneskelige verdier, Universitetet i Oslo. Har bl.a. udgivet »Tidens verdier. Variasjoner over moral og samfund« (Universitetsforlaget, 1995) og sammen med Einat Lie og Sissel Myklebust »I teknologienes tegn« (Universitetsforlaget, 1996). »Risici – i teknologien, i samfundet og i hovederne. Apropos risiko-begreberne hos Ulrich Beck, Anthony Giddens og Niklas Luhmann« stod i »Retfærd« nr. 73, 1996. Fire interventioner fra 1997 er samlet i »Nyt om bioteknologi og opinion«. TMV-arbejdsnotat nr. 108.

Nils Holtug, Clemens Kappel, Kasper Lippert-Rasmussen: Det retfærdige samfund: Om lighed som ideal i etik og politik Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busk, København, 1997, 305 sider

ANMELDT AF HENRIK PALMER OLSEN

Lighed

De fleste vil formentlig være enige i, at et retfærdigt samfund er et samfund, hvor der eksisterer en eller anden form for lighed mellem samfundets medlemmer. Spørgsmålet bliver imidlertid: Hvilken lighed? Og netop dette spørgsmål er hovedtemaet for *Det retfærdige samfund*. For at kunne foretage en kvalificeret stillingtagen til spørgsmålet om, hvorvidt en given retsorden er retfærdig, må man overveje, hvilke kriterier der skal ligge til grund for denne stillingtagen. Hvilken type af lighed er afgørende for, at man kan karakterisere et samfund som retfærdigt? Set i en juridisk sammenhæng vil det umiddelbart være mest interessant med en analyse af spørgsmålet om, hvad det f.eks. vil sige at være lige for loven. Allerede i bogens indledning har forfatterne imidlertid afgrænset problemstillingen til at dreje sig om fordelingsretfærdighed, d.v.s. til spørgsmålet om, hvorledes goderne i samfundet bør fordeles, eller rettere spørgsmålet om, hvornår goderne er fordelt lige. Andre sider af lighedsbegrebet og retfærdighedsbegrebet bliver ikke behandlet. Dette er imidlertid ikke udtryk for, at jurister ikke godt kan have fornøjelse af at læse bogen, tværtimod.

For at nævne to eksempler: For det første er der en række forvaltningsområder, som direkte bliver konfronteret med at skulle foretage en prioritering af knappe ressourcer (et eksempel er ventelister til forskellige operationer på hospitalerne), og i den forbindelse, vil det være særdeles relevant at kunne basere sine overvejelser på et velfunderet teoretisk grundlag. For det andet har den seneste udvikling på det formueretlige område været præget af framkomsten af diverse retsøkonomiske teorier, teorier der, i hvert fald på længere sigt, har konsekvenser for den samfundsmæssige fordeling af ressourcer, og som derfor også må vurderes i lyset af principielle overvejelser om fordelingsretfærdighed. Men derudover er bogen også et godt bidrag til den almindelige etiske og filosofiske dannelse som jurister bør være i besiddelse af.

Bogens opbygning

Det retfærdige samfund består af 9 kapitler og en indledning. Bogen er veldisponeret og har en god logisk opbygning. I indledningen definerer forfatterne, hvad der er bogens fokus, ligesom de kort berører spørgsmålet om,

hvilke betingelser der skal være opfyldt for at man kan sige, at en given retfærdighedsteori er rigtig eller korrekt, eller som forfatterne selv skriver, »velbegrunder«. Forfatterne tilslutter sig John Rawls' metamoralske udgangspunkt, hvorefter et retfærdighedsprincip er velbegrunder, når det indgår i en såkaldt bred reflekteret ligevægt. Dette indebærer, at den pågældende ligheds-/retfærdighedsteori skal stemme overens med en række velovervejede moralske intuitioner, tillige med en række baggrundsteorier, altså teorier af filosofisk og videnskabelig karakter (s. 17). Forfatterne kommer ikke nærmere ind på, hvorfor de tilslutter sig netop dette princip. Læsere, som er mere velbevandrede indenfor moralfilosofien, kunne måske ønske sig en noget grundigere diskussion af dette spørgsmål, men eftersom forfatternes ærinde er lighedsteoriene, skal dette ikke bebrejdes dem.

Kapitel 1–8 indeholder en gennemgang af en række forskellige angloamerikanske forfatters teorier om lighed. Således f.eks. teorier af Ronald Dworkin, R.M. Hare, John Rawls, G.A. Cohen og Robert Nozick. Kapitel 9 indeholder en række af forfatternes egne overvejelser om lighedsprincipets betydning for forholdet mellem I-lande og U-lande, og for vort forhold til fremtidige generationer. I det følgende vil jeg gennemgå nogle, men langt fra alle, problemstillinger, som rejses i bogen.

Velfærd og ønskeopfyldelse

På side 22 formulerer forfatterne et princip om velfærdslighed. Princippet formuleres således: »Det er i sig selv dårligt, hvis nogle mennesker har lavere velfærd end andre.« For at kunne vurdere, om nogen mennesker har lavere velfærd end andre, må man nødvendig-

vis antage, at velfærd kan vurderes og sammenlignes – man må kunne opstille et parameter, i henhold til hvilket, velfærd skal bedømmes. Dette indebærer, at man i princippet må kunne vurdere hver enkelt persons velfærd. Dette er ikke uproblematisk, for hvad består velfærd i? Der findes mange forskellige teorier om velfærd, og om hvad det vil sige at have et godt liv. Forfatterne foreslår i kapitel 1 en teori, som de kalder »ønsketeorien for velfærd«. Den er formuleret således: »Velfærd består i ønskeopfyldelse. I jo højere grad tingene går, som man ønsker de skal gå, jo højere velfærd har man. I jo mindre grad tingene går, som man ønsker de skal gå, jo lavere velfærd har man.« Denne teori er accepteret af mange filosoffer, men der er også mange filosoffer, som ikke accepterer den. Forfatterne anfører, at de går ud fra ønsketeorien for velfærd, men også at det ikke er deres ærinde at forsvare den (s. 23–24).

Princippet om velfærdslighed samt ønsketeorien for velfærd bliver præsenteret i bogens kapitel 1. Dette kapitel danner grundlaget for i de følgende kapitler at udfolde og nuancere lighedsbegrebet som et ideal for det retfærdige samfund. Det er derfor uheldigt, at forfatterne ikke problematiserer spørgsmålet om sammenligning af velfærd mellem individer i højere grad end tilfældet er, for i de efterfølgende kapitler ligger problemet under overfladen, og man kommer i tvivl om, hvilken rolle princippet om ønskeopfyldelse spiller for de ligheds- og retfærdighedsteorier der diskuteres i bogen. Dette kan bedst illustreres med en række eksempler. I kapitel 3, der behandler forholdet mellem utilitarisme og egalitarianisme, beskriver forfatterne »Det utilitaristiske velfærdsprincip« således: »Det eneste, der i sig selv er værdifuldt, er velfærd.« (s. 83). I kapitel 4, der omhandler John Rawls'

retfærdighedsteori, formulerer forfatterne en dansk oversættelse af Rawls' differensprincip, der lyder således: »Social og økonomisk ulighed er kun retfærdig, hvis de dårligst stillede er stillet bedst muligt ...« (s. 109). Og i kapitel 6, der vedrører spørgsmålet om forholdet mellem lighed og prioritet til de dårligst stillede, opstiller forfatterne hvad de kalder »Det konsekvensetiske lighedsprincip«. Dette formuleres således: »Det er i sig selv dårligt, at nogen er stillet dårligere end andre« (s. 171). I samme kapitel opstilles »Prioritetsprincippet«, hvorefter: »Det har moralsk større vægt at gavne individer, jo dårligere stillede de er.« (s. 187). På alle disse (og andre) steder i bogen, spørger man sig selv, om, hvilket velfærdsbegreb der ligger til grund for de forskellige principper?

Der er ingen tvivl om, at de forskellige teorier og principper, som forfatterne introducerer, vil have forskellige konsekvenser for samfundsindretningen, og dermed for individers liv, alt afhængigt af, hvilket velfærdsbegreb, man tager udgangspunkt i. Af denne grund kunne man have ønsket sig en grundigere diskussion af holdbarheden af ønsketeorien for velfærd, ligesom man kunne have ønsket sig en introduktion til andre alternative måder at sammenligne velfærd på. Man kunne eksempelvis i stedet for at tage udgangspunkt i en subjektiv definition af velfærd, således som ønsketeorien gør det, tage udgangspunkt i en mere objektiv standard. En sådan objektiv standard som grundlag for sammenligning kunne f.eks. tage sit udgangspunkt i Alan Gewirths sondring mellem basic, non-subtractive og additive goods, jf. Gewirth, *Reason and morality*, (1978). En diskussion af sådanne objektive standarder for velfærd ville have været på sin plads, specielt set i lyset af forfatternes påstand om, at: »Faktisk fore-

kommer det absurd at påstå, at man helt principielt ikke kan foretage sammenligninger af menneskers velfærd.« (s. 27).

Fri vilje

Et andet problem som diskuteres i bogen, og som ikke direkte vedrører de enkelte ligheds-teorier, er problemet om fri vilje og determinisme, der berøres side 66–72, samt s. 225–229 og indirekte s. 246–262. I denne diskussion gør forfatterne rede for, at der som udgangspunkt findes to forskellige synspunkter, nemlig dels kompatibilisme og inkompatibilisme. Det kompatibilistiske synspunkt går ud på, at fri vilje er forenlig med determinisme. Ifølge dette synspunkt er det at have en fri vilje det samme som, at der ikke er noget, der forhindrer en i at gøre det, som man gerne vil. Eller sagt på en anden måde, en fri handling er en handling der ikke er styret af udefra kommende begivenheder. Det modsatte synspunkt, Inkompatibilisme-synspunktet, går ud på, at fri vilje udelukker determinisme og vice versa. D.v.s., at hvis man hævder at menneskers handlinger og mentale liv er determineret af forudgående fysiske m.v. tilstande og hændelser, så kan man ikke samtidig hævde, at mennesket har en fri vilje. Set ud fra et inkompatibilistisk synspunkt er spørgsmålet om hvorvidt, der er ydre omstændigheder, der forhindrer en person i at handle på en bestemt måde, nok nødvendigt, men det er langt fra tilstrækkeligt. Selv når der ikke er ydre omstændigheder der forhindrer en person i at udmønte sin vilje i handling, kan der stilles spørgsmålstegn ved, om personen handler frivilligt. Hovedspørgsmålet for inkompatibilisten er nemlig, om personens (menneskets) *vilje* er fri. Hvor kompatibilisten kun

fokuserer på den ydre frihed, fokuserer inkompatibilisten både på den ydre frihed og på spørgsmålet om, hvorvidt viljen er fri.

Der findes to forskellige grupper af inkompatibilister. Den ene gruppe hævder, at mennesket ikke har nogen fri vilje og følgelig at alle menneskers handlinger altid er fuldt ud determineret. Den anden gruppe af inkompatibilister hævder, at mennesket har en fri vilje. Dette sidste synspunkt gåd ud på, at nogle, men ikke nødvendigvis alle, menneskelige handlinger er styret af menneskets frie vilje (se f.eks. Olsen i Juristen 1996, s. 29ff). Forfatterens redegørelse for problemet om den frie vilje er mangelfuldt derved, at det sidste synspunkt ikke bliver diskuteret. Dette er ærgerligt, eftersom det er et centralt tema for bogen, at lighed som ideal forudsætter, eller i hvert fald er knyttet til en idé om, at der kun skal kompenseres for samfundsmæssig ulighed i det omfang de dårligst stillede ikke selv er ansvarlige for eller skyld i, at de er dårligere stillede. Eftersom ansvar og skyld forudsætter fri vilje, ville det have været på sin plads, hvis diskussionen om fri vilje og determinisme havde inddraget alle tre positioner.

Utilitarisme og lighed

Bogens kapitel 3 indeholder en fremstilling af utilitarismen – en moralsk teori, som går ud på, at den rigtige handling er den blandt de mulige handlinger, der realiserer den størst mulige velfærd i et givet samfund. Det er interessant at forfatterne medtager denne teori i bogen, fordi den på nogle punkter står i skarp kontrast til lighedsideen. Det eneste begreb om lighed, der anerkendes i den utilitaristiske teori, er det som forfatterne kalder det utilitaristiske lighedsideal og som defineres således: »Alles interesser tæller lige meget,

vægtet efter deres styrke.« Dette ideal hænger sammen med ideen om at summen af velfærd i et givet samfund bør maksimeres på den måde, at alles interesser indgår på lige fod i en fælles pulje, hvorefter de interesser, der skaber den størst mulige velfærd først tilgodeses. At alles interesser tæller lige meget, er imidlertid ikke ensbetydende med, at den utilitaristiske teori medfører, at velfærden i samfundet vil blive fordelt ligeligt. Det afgørende for utilitaristerne er, at der er så meget velfærd som muligt i et givet samfund; ikke, om det pågældende velfærd er fordelt ligeligt. A's interesser tæller lige så meget som B's interesser. Hvis A's interesser både medfører en øget velfærd for samfundet som sådan og samtidig medfører en skævdeling, så vil det stadigvæk være A's interesser der skal tilgodeses fremfor B's interesser, fordi det eneste der tæller ifølge utilitarismen er den højst mulige velfærd.

Forfatterne diskuterer det modsætningsforhold, der umiddelbart synes at bestå mellem utilitarisme og et ideal om lighed. I denne diskussion påvises det bl.a., at utilitarisme ikke nødvendigvis fører til ulighed, fordi en række empiriske faktorer rent faktisk kan føre i retning af en øget lighed under et utilitaristisk regime (forfatterne nævner f.eks., at det kan tænkes, at det ofte vil skabe mere velfærd at anvende ressourcer på at forbedre forholdene for de dårligst stillet frem for de i forvejen bedst stillet. Dette er dog et empirisk spørgsmål, som forfatterne hverken søger at be- eller afkræfte). Dog er der et par punkter, som forfatterne *ikke* diskuterer. Som nævnt siger det utilitaristiske lighedsideal, at alles interesser tæller lige meget vægtet efter deres styrke. Set ud fra en kritisk synsvinkel ville det nu være naturligt at stille spørgsmålet om, hvilke faktorer der skaber interesser i et givet samfund. Hvordan opstår interesser, og hvor-

dan fastholdes de. Disse spørgsmål diskuteres ikke af forfatterne på trods af at interessebegrebet udgør en grundlæggende bestanddel af utilitarismen og er relevant for denne teoris forhold til egalitaristiske teorier, altså teorier der sætter lighed som højste ideal.

Et andet punkt som ikke diskuteres i relation til den utilitaristiske teori er, at den ikke tager hensyn til den naturlige og sociale skævdeling. Forfatterne har ellers i kapitel 2 på overbevisende måde argumenteret for, at uligheder som har en naturlig oprindelse, f.eks. medfødte handicaps, eller en social oprindelse, f.eks. det at være født ind i en fattig familie fremfor en rig familie, er uligheder, der bør kompenseres for gennem en omfordelingspolitik. Netop den naturlige og sociale ulighed er uretfærdig, fordi de personer som nyder godt af den ikke har gjort sig fortjent til den, og fordi de personer som lider under den ikke har ansvaret for at være stillet i en mindre god position end deres mere privilegerede medborgere. Det ville være naturligt i relation til utilitarismen at tage denne tråd, for netop denne moralteori tager ikke hensyn til sådanne naturlige og sociale skævdeler. Set ud fra et utilitaristisk synspunkt er det underordnet, hvem der har et godt liv, eller hvem der har et dårligt liv. Det vigtige er, at den samlede velfærd i samfundet er så stor som muligt. Spørgsmålet er naturligvis, om der er andre end de bedst stillede i dette samfund, som har en interesse i at tilslutte sig en sådan teori. Denne indvending bliver imidlertid ikke diskuteret. Alligevel når forfatterne af andre veje frem til den konklusion, at utilitarismen ikke kan give et tilfredsstillende svar på, hvorfor ulighed skal accepteres i et givet samfund. Denne konklusion danner baggrund for i det efterfølgende kapitel at diskutere John Rawls' politiske filosofi, således

som denne er udarbejdet i *A Theory of Justice*. Således indeholder kapitel 4 en gennemgang af Rawls' teori, og kapitel 5 en række af de kritikpunkter, som fra forskellige side har været fremsat mod *A Theory of Justice*.

John Rawls og den samfundsmæssige produktion

Det mest kendte element i Rawls' teori er formentlig det såkaldte differensprincip (»The difference principle«, Rawls 1971, side 302–303). Dette princip går ud på, at social og økonomisk ulighed kun er retfærdig, hvis de dårligst stillede er stillet bedst muligt. En anden – og for nogle måske mindre kendt – del af Rawls' teori går ud på at begrænse differensprincippet anvendelse. Rawls skriver således, at hans teori kun finder anvendelse på et givet samfund, for så vidt som dette samfund kan ses som et fælles projekt til fælles fordel. Hermed mener Rawls, at en forudsætning for, at differensprincippet skal kunne finde anvendelse er, at der skal være en samlet gevinst ved at organisere produktionen samfundsmæssigt, fremfor at være baseret på enkeltindividens egne initiativer og handlinger. Hermed kan Rawls' differensprincip siges at være kædet sammen med et utilitaristisk princip, derved at differensprincippet kun kan legitimeres, når princippet kombineres med en fordel ved at organisere produktionen samfundsmæssigt.

Denne begrænsning i differensprincippet anvendelighed er blevet kritiseret af den amerikanske filosof, Robert Nozick, og præsenteres af forfatterne på side 156–158. Nozicks kritik har form af en allegori. Han beder os forestille os 10 Robinson Crusoe'er, der bor på hver sin stillehavso. De 10 øer er adskilte fra hinanden af et hajfyldt farvand, der forhinder

drer færdsel fra en ø til en anden. Men de 10 Robinson Cruso'er kan kommunikere ved hjælp af røgsignaler. Øerne er ikke lige frugtbare. Nogle er meget frugtbare, og andre sparsomt bevoksede. De, som bor på den sidste slags øer, sulter. Det behøvede de imidlertid ikke at gøre, for hvis man kaster kokosnødder i havet fra de frugtbare øer, så vil en havstrøm føre dem frem til de gøldede øer. Hvis man nu antager, at de sultende Robinson Cruso'er beder Robinson Cruso'erne på de frugtbare øer om at sende hjælp, men at de velstillede Robinson Cruso'er på trods heraf undlader at sende dem mad, kan man spørge: Er dette en retfærdig situation? Nozick's pointe er, at Rawls' teori om retfærdighed *ikke* indebærer, at situationen er uretfærdig. Dette skyldes at der ikke er noget samfundsmæssigt skabt produkt, og derfor heller ikke noget samfundsmæssigt skabt produkt, som er uretfærdigt fordelt. Spørgsmålet bliver, hvorfor dette skulle spille nogen rolle? Den ulige fordeling af mad på de forskellige øer hidrører jo fra faktorer, som ingen af de indblandede er ansvarlige for, og mener Rawls' ikke netop, at retfærdighed består i at neutralisere effekterne af sociale og naturlige tilfældigheder? Som forfatterne skriver på side 157 nederst, er Nozick's kritik overbevisende, og der er derfor grund til at revidere Rawls' teori. Dette er forfatterne enige i, men der gives ikke noget forslag til, *hvordan* Rawls' teori kan revideres i denne henseende, men nok i en række andre henseender, jf. kapitel 6, hvor forfatterne arbejder sig frem til en modificering af Rawls' differensprincip, gennem det såkaldte prioritetsprincip, ifølge hvilket: »det har moralsk større vægt at gavne individer, jo dårligere stillede de er.«

Upartiskhed og nationalisme

At Rawls' betingelse om, at differensprincippet kun kan finde anvendelse i samfund, der kan ses som et fælles projekt til en fælles fordel, faktisk har reel betydning kan illustreres gennem en vurdering af i hvilket omfang den meget skæve fordeling af velfærd mellem de rige i-lande og nogle af de fattigste u-lande er retfærdig. Dette problem tager forfatterne op i kapitel 9, *Retfærdighed, u-lande og fremtidige generationer*. Forfatterne diskuterer begrænsningen i Rawls' teori på side 272–273, og påpeger, at det kontraktteoretiske element hos Rawls, altså det element der begrænser differensprincippet til samfund, der kan karakteriseres som fælles projekter til fælles fordel, er i modstrid med et andet lige så dominerende element i Rawls' teori, nemlig tanken om upartiskhed. Ligesom man kan være heldig eller uheldig i det naturlige og det sociale lotteri, alt efter hvor intelligent, smuk eller andet man er, kan man være heldig eller uheldig i det naturlige og sociale lotteri, alt efter om man bliver født i en velhavende familie i Danmark eller i en fattig familie, der lever på eller under sultegrænsen i f.eks. Somalia. I begge tilfælde er der tale om gode og ulemper, man ikke har gjort sig fortjent til, og Rawls' tanke er, at man skal kompenseres for ufortjente ulemper i overensstemmelse med differensprincippet. Tanken om upartiskhed taler derfor for, at anvende det samme fordelingsprincip på tværs af nationer, som anvendes indenfor vort eget samfund. Dette er imidlertid i strid med det kontraktteoretiske element, hvorefter differensprincippet kun skal anvendes indenfor grænserne af vores eget samfund. Det problem, forfatterne tager op her, er særdeles relevant i forhold til den aktuelle debat om »de fremmede«, der er blevet intensiveret i

Danmark, og så vidt jeg ved også i de øvrige skandinaviske lande, indenfor det sidste år. I hvilket omfang kan det forhold, at man er født i et bestemt land, noget som man jo under ingen omstændigheder har gjort sig fortjent til, betyde at man skal have adgang til særlige fordele, som andre personer, der ikke er født i det samme land, skal afskæres fra? Spørgsmålet er naturligvis knyttet til en diskussion af, i hvilket omfang nationalstatsideologien kan legitimere en skævdeling af verdensressourcer, et emne som man kunne ønske sig ville blive behandlet mere seriøst, f.eks. i den samfundsvidenskabelige forskning, end den behandling som emnet får i den ofte snæversynede politiske debat. Forfatterens bud er, at der ikke kan leveres overbevisende grunde til at holde personer i andre samfund (u-landene) udenfor det moralske fællesskab, og at i-landenes hjælp til u-landene, set i lyset af prioritetsprincippet er helt utilstrækkelig (s. 283–284).

Afslutning

I denne anmeldelse har jeg som nævnt kun behandlet et udsnit af de mange forskellige problemstillinger, forfatterne diskuterer i bogen. Forfatterne opfanger og kommer godt igennem de fleste relevante problemstillinger, selv om behandlingen af og til er mere introducerende end egentlig analyserende. Bortset fra kapitel 1, 2 og 9 lægger forfatterne i det store og hele vægten på en systematisk fremstilling af de største af de nyere anglo-amerikanske filosofers synspunkter, en vægtning der afspejles i bogens litteraturliste. Dette

gøres til gengæld på fremragende vis, og gør bogen særdeles velegnet som et udgangspunkt for undervisning. Bogen er logisk opbygget, og man får en fornemmelse af, at ens viden bliver forøget undervejs – at man intellektuelt bevæger sig fremad. Også den måde, hvorpå forfatterne fremhæver de mange forskellige principper der optræder i bogen, giver indtryk af, at forfatterne har tænkt over pædagogikken. Hver gang der således i bogen optræder et nyt grundprincip, bliver dette fremhævet i et selvstændigt afsnit, princippet får et navn, der skrives i kursiv, hvorefter princippet forklares i det pågældende afsnit. De eneste kritikpunkter der kan rejses mod bogen er, at forfatterne enkelte steder går lige lovlig let hen over problemstillinger, som er relateret til og har betydning for, men som måske ikke direkte vedrører forfatterens hovedærinde, nemlig diskussionen af lighedsbegrebet, samt at nogle problemstillinger slippes for tidligt. Dette sidste gælder f.eks. diskussionen af den ny-konservative, og nogle gange ny-nationale kommunitarisme, i kap. 8, samt diskussionen af forholdet mellem konsekvensetik og pligtetik, i samme kapitel, en diskussion som også er interessant for retsfilosofien. Alt i alt er der dog grund til at understrege, at der på grund af forfatterens argumentative skrivestil, der udmærker bogen hele vejen igennem og til stadighed suppleres med eksempler, er tale om en særdeles læsværdig indføring i et centralt og ikke altid lige nemt etisk problemfelt. *Det retfærdige samfund* er en bog, som kan anbefales til enhver, der interesserer sig for retfærdighedens væsen.